

Introduktion til spørgeskemaundersøgelsen

I oktober 2013 udsendte Københavns Stiftsudvalg for gudstjeneste og salmer en stor spørgeskemaundersøgelse. Formålet med undersøgelsen var i anonymiseret form at indsamle informationer om alle typer gudstjenester i stiftet, dokumentere erfaringerne og formidle resultatet til brug for et fremtidigt arbejde med gudstjenesten og dens liturgi.

Det meget omfangsrige spørgeskema spurgte ind til sognenes gudstjenesteliv inden for følgende kategorier: Højmesses / Andre gudstjenester / Salmer / Kirkemusik / Prædikenen.

Alle præster og organister i stiftet, i alt 334, modtog spørgeskemaet, og 284 besvarede det, i alt 84 %. Der foreligger således nu et stort og repræsentativt materiale. Det er, så vidt vides, første gang, gudstjenestelivet i Danmark er blevet analyseret på et repræsentativt niveau.

En undersøgelse er samtidigt gennemført i Ribe Stift, og trods forskelle mellem land og by, Øst- og Vestdanmark, er resultaterne af de to undersøgelser stort set enslydende. Dog var svarprocenten i Ribe Stift på 55% og kan derfor ikke betragtes som repræsentativ.

Resultaterne for Københavns Stift kan nu fremlægges, efter at mere end 1000 siders detaljerede svar er systematiseret og analyseret. Der tegner sig flere tendenser og mønstre af relevans for Folkekirkens gudstjenesteliv, både som inspiration til og refleksion over praksis, men også af relevans for efter- og videreuddannelsesområdet og ikke mindst for Folkekirkens egen refleksion over gudstjenestens udvikling siden gudstjenesteordningen af 1992.

Metodiske overvejelser

Undersøgelsens anonymiseringsgrad har uden tvivl sikret den høje svarprocent og de oprigtige svar, også hvor autorisationen ikke følges. Ønsket om en repræsentativ, anonymiseret undersøgelse har betydet, at visse faktorer, der yderligere kunne kvalificere de indkomne svar, er ladet ude af betragtning, fx kontekstuelle spørgsmål af betydning for valg af liturgi og den liturgiske udtryksform: Kirkerum, arkitektur, de adspurgtes alder, køn og antal års praksiserfaring samt socio-demografiske forhold som forskelle i sogne- og menighedstyper, mentalitetsforskelle m.m.

Mange af de indkomne svar har desuden et meget pragmatisk-praktisk fokus, der handler om det, der virker. Det har ikke været muligt at spørge ind til, hvorvidt denne pragmatisme skyldes lang tid i praksis, muligvis samme sted, eller har rødder i, at man igennem en årrække inden for de pastorale uddannelsers lærings- og undervisningsinstitutioner har orienteret sig ud fra den vellykkede og godt fungerende praksis.

Det skal bemærkes, at det talmæssige materiale er behæftet med en mindre statistisk usikkerhed, eftersom de totale antal svar visse steder varierer afhængigt af spørgsmålenes karakter; total antal svar er anført i diverse figurer og diagrammer. Når enkelte spørgsmål i spørgeskemaundersøgelsen åbner

mulighed for at svare i flere kategorier, anføres dette i rapporten, ligesom det anføres, når analysen af materialet baserer sig på kvalitative udsagn og skøn fra respondenterne.

Materialet er suppleret med en afsluttende opsamling og perspektivering med henblik på det videre arbejde med stiftets gudstjenesteliv – hvor det er relevant, inddrages tallene fra Ribes undersøgelse.

Desuden er en kortere litteraturliste til videre og uddybende læsning af forskellige teoridannelser m.m., der bl.a. har ligget til grund for forfatterens analyse og perspektivering af materialet tilføjet rapporten.

Præsentation af undersøgelsen

På Københavns Stifts hjemmeside er det udsendte spørgeskema med følgebrev og de rå svar gjort tilgængelig, ligesom en kort, overskuelig gennemgang af rapporten også foreligger her.

I det følgende præsenteres undersøgelsens resultater under nedestående overskrifter:

HØJMESSEN

ANDRE GUDSTJENESTER

SALMER OG MUSIK

PRÆDIKEN

Københavns Stift

240 præster og 94 organister

108 sogne med i alt 113 kirker

Fordelt i 9 provstier:

Amagerbro Provsti
Amagerland Provsti
Bispebjerg-Brønshøj Provsti
Bornholms Provsti
Frederiksberg Provsti
Holmens-Østerbro Provsti
Nørrebro Provsti
Valby-Vanløse Provsti
Vor Frue-Vesterbro Provsti

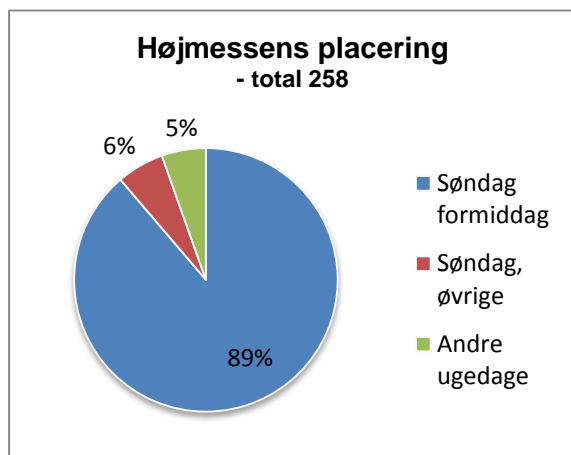
Denne rapport er udarbejdet af
Nete Helene Enggaard og Rasmus Nøjgaard
for Københavns Stiftsudvalg for gudstjeneste og salmer.

Introduktion

Ritualbogen 1992 havde i forhold til højmissen en række markante ændringer, hvoraf de fleste allerede var kendt fra de forudgående prøveordninger af 1963, 1973 og 1985. For første gang fik man mulighed for læsninger fra Det gamle Testamente, en tilbagevenden til ældre formuleringer af ind- og udgangsbøn, en genoptagelse af Veit Dietrichs kollekter, samt tre forskellige nadverliturgier, de såkaldte ABC-nadverbønner: Det lutherske A-ritual 'Kære Kristi venner', B-ritualet fra 1912 'Opløft jeres hjerter', og i forlængelse heraf det nye C-ritual 'I kor med alle engle' med valgmuligheder, der med udgangspunkt i Hippolyts nadverbøn gør brug af oldkirkelige traditioner som anamnese og epiklese. For første gang siden 1685 blev nadveren en fast del af højmissen, bl.a. for at dæmme op for, at højmissen "principielt er blevet en prædikegudstjeneste", som det hedder i prøveritualbogen 1963, og ikke mindst som bispernes forord til Ritualbogen 1912 udtrykte: Da nadveren er højmissens centrum, skal nadverens liturgi også have en mere højtidelig form.

Stiftets undersøgelse bekræfter, at højmissen befinder sig i krydsfeltet mellem tradition og fornyelse. På den ene side ses en stor og gennemgående lyst til at arbejde med højmissens liturgiske og musikalske led: Fx har kun 26% af undersøgelsens respondenter ikke væsentlige ændringer i forhold til Ritualbogen, mens man i de øvrige arbejder meget bredt med højmissen i form af bl.a. nye formuleringer af gudstjenestens indledende bøn, kollekten, nye formuleringer af eller helt udeladelse af ind- og udgangsbønnen og flytning af meddelelser til sidst i gudstjenesten; desuden synes inddragelse af lægmandslæsninger at være i fremgang. Samtidig gør en stor del af kirkerne lejlighedsvis brug af de oldkirkelige led *kyrie* og *gloria* i gudstjenestens indledning, ligesom en majoritet bruger den mere højtidelige nadverbøn C 'I kor med alle engle'.

På den anden side ses et gennemgående ønske om at fastholde og skabe en genkendelig og fortrolig gudstjenesteform, der også appellerer til en mindre kirkevante gruppe. Er der flere præster ved samme kirke, tilstræbes således en fælles liturgi. Endnu et parameter er, at tidspunktet for placering af højmissen stort set er ens i alle sogne, hvilket kan ses som udtryk for, at sognene stadig definerer sig selv som en lokal kirke, der tjener nærområdet, i modsætning til en overordnet strategi om at Folkekirken skal have et stratificeret udbud 24/7.

Næsten 90% af de adspurgte er fælles om at lægge søndagens gudstjeneste om formiddagen, fortrinsvist mellem kl. 10.00 og 11.00, mens de sidste 10% typisk lægger gudstjenesten søndag eftermiddag eller helt flytter den til en anden ugedag, som oftest tidlig aften.

I forhold til højmesseliturgen tilstræbes generelt genkendelighed og fortrolighed, således anvender 84% den samme højmesseliturgi, hvis der er flere præster ved samme kirke – kun 16% lader variationer i højmessens liturgi afhænge af den enkelte præst.

Liturgen i de enkelte kirker følger i udgangspunktet 1992-ritualet, og mange benytter sig forventeligt af de liturgiske variationer, som Ritualbogen anviser. Mens man i Ribe Stift i 39% af kirkerne arbejder med variationer af højmessens liturgi, er tallet i Københavns stift på mere end 70%.

Undersøgelsen viser, at den tre-modellæsning, GT/NT/Evangelium, som Ritualbogen 1992 anviser, kun delvist er slået igennem. 33% benytter sig af den tilladte variant med to læsninger. Heraf angiver ca. halvdelen, at den kortere form benyttes på grund af dåb, en tilsvarende gruppe bemærker eksplicit, at de fravælger den gammeltestamentlige læsning, mens 2% benytter ordningen med NT/Evangelium 2/Evangelium 1 (jf. den læsemødel som Ritualbogen 1992 afløste).

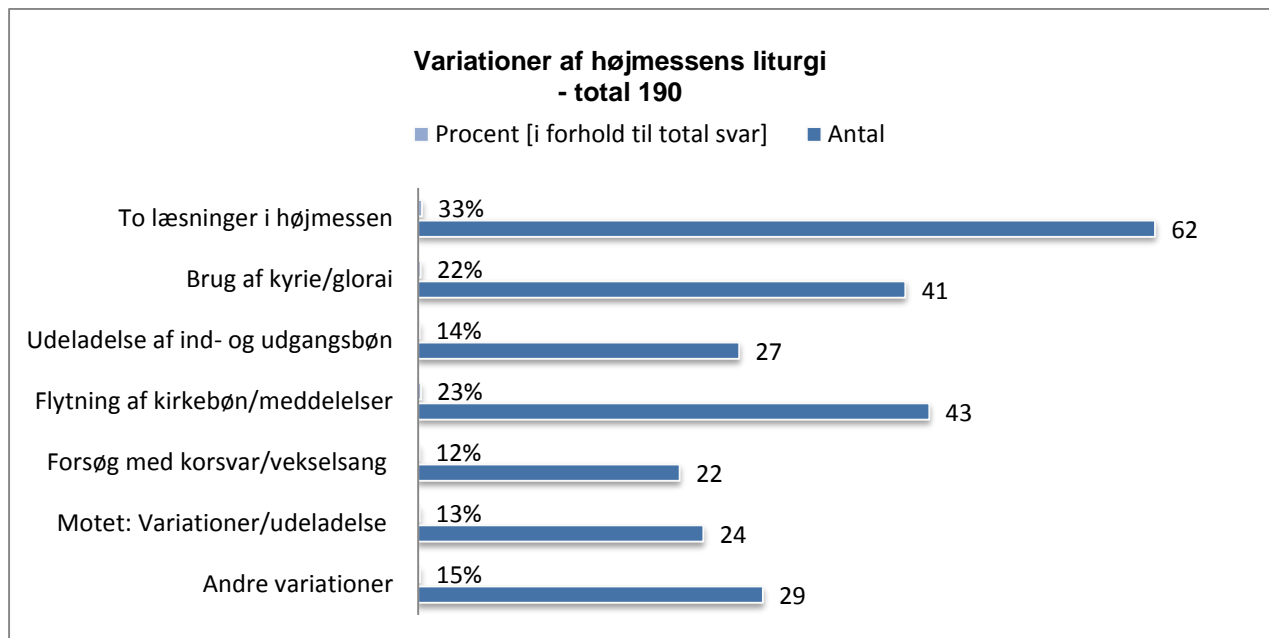
Praksis betyder for nogles vedkommende – i modstrid med intentionen bag Ritualbogen – at prædiketeksten ikke læses i så tæt tilknytning til prædikenen som muligt, men i højere grad får karakter af selvstændig proklamation. Undersøgelsen gør det ikke muligt at konkludere, om praksis skyldes pragmatiske hensyn, fx gudstjenestens flow, tradition m.m. eller et utraditionelt ønske om at løsne forholdet mellem evangelium og prædiken.

Kirkebønnen formuleres for 67% af præsternes vedkommende frit. Ca. 23% anfører, at man flytter meddelelserne, heraf vælger 13% at lægge meddelelserne i forbindelse med udgangsbøn eller postludium i stedet for fra prædikestolen.

Omtrent ¼ af respondenterne vælger i gudstjenestens indledning at bruge de oldkirkelige led, *kyrie* og *gloria*; heraf anfører 7, at *kyrie/gloria* erstatter ind- og udgangsbøn, mens 5 bemærker, at de optræder sammen. Herudover udelader ca. 14% ind- og udgangsbøn, bl.a. med den begrundelse, at Hilsen og Velsignelse bør danne rammen om gudstjenesten, andre pga. bønnernes ('moraliserende') indhold.

Undersøgelsen gør det ikke muligt at afgøre, om *kyrie/gloria* generelt erstatter og supplerer ind- og udgangsbøn af teologiske årsager (fx for at få en trinitarisk-soteriologisk rammesætning af gudstjenesten), og/eller om brugen af de oldkirkelige led skyldes et æstetisk valg af musikalsk og sproglig karakter.

Ritualbogen 1992 muliggør brugen af ældre liturgiske former, og en præcisering af forholdet mellem liturgisk form og indhold ville derfor have været frugtbar i forhold til at vurdere, om man i dele af kirkerne værger sig imod overvægten af sprog, ord og læsninger, eller om man i praksis søger sproglige 'dubletter' og en bevidst 'fremmed' og 'anden' sprogbrug.

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til total antal svar, procent i forhold til total antal svar, samt antal svar i pågældende kategori.

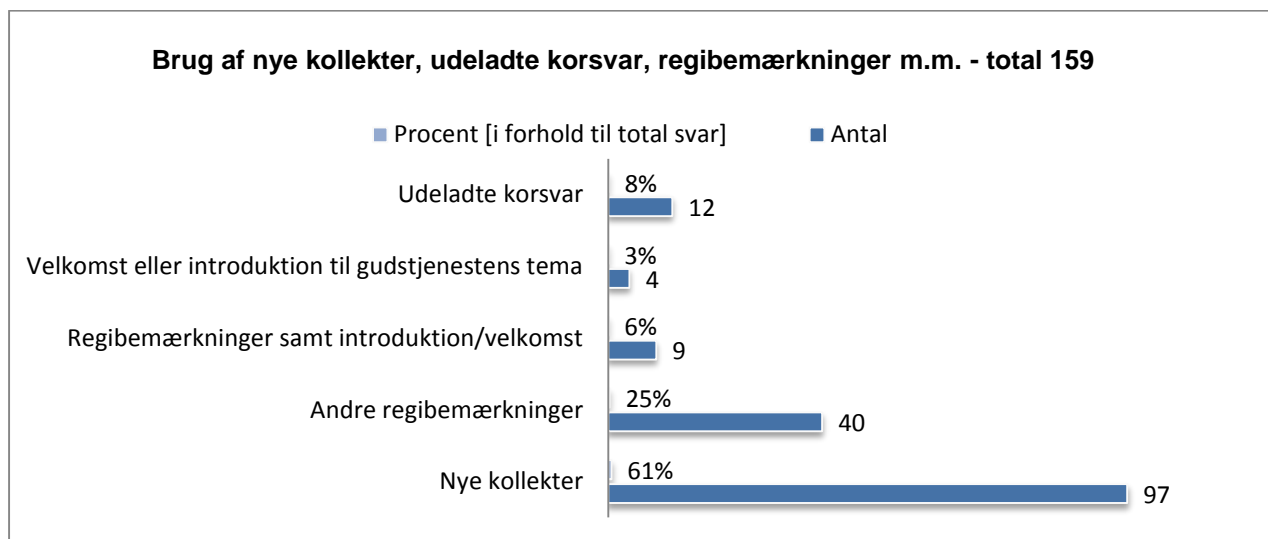
Motetten er i ritualen en valgmulighed, som de fleste københavnerkirker benytter sig af. Motettens funktion forstås almindeligvis som et musikalsk svar på evangeliet, eventuelt også som en udfoldelse af søndagens særlige karakter, og ligger som afslutning på prædikenen efter den apostolske velsignelse.

13% af de adspurgte placerer den andetsteds, enkelte udelader den lejlighedsvis, fx når prædikenen ønskes besvaret med salmesang, mens de øvrige placerer den i formessen eller under nadveruddelingen for at skabe en støtte tyngde omkring fx dåb eller nadver. Enkelte erstatter motetten med lovsang eller en anden musikalsk form.

Enkelte kirker arbejder med nye korsvar, fortrinsvist i form af vekselsang efter de bibelske læsninger i formessen. I en lille del af kirkerne udelades korsvar forsøgsvist, da korsvarene opleves som passiviserende på menighedssangen.

Blandt mindre variationer, som kun forekommer i enkelte kirker, er brug af skriftemål og absolution før nadver, NT-udgangslæsning før den aronitiske velsignelse, udeladelse af den apostolske velsignelse, og brug af den oldkirkelige fredshilsen m.m.

Bemærkelsesværdig er den udbredte brug af nyudgivne gudstjenestebønner. Undersøgelsen afdækker, at hele 61% af præsterne gør brug af nye kollektter fra fortrinsvist Alterbogstillægget 1993 (A. S. Seidelin, J. Johansen & H. Lissner), men også fra T. Damsholt og J. Schultz' *Indgangskollektter* (1993) og de nyere bønner fra H. Lissners *Kollektter og Bønner* samt *Gudstjenestens Bønner I* (2012) benyttes, ligesom enkelte selv formulerer indledningsbønner til brug i højmissen. I Ribe Stift er tallet oppe på hele 86%.

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til total antal svar, procent i forhold til total antal svar, samt antal svar i pågældende kategori.

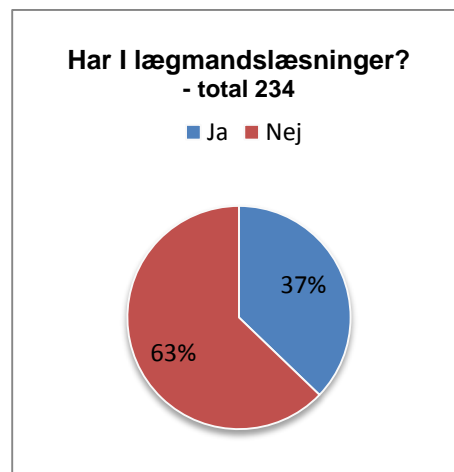
De nye kollektter anvendes ifølge flere af respondenterne fortrinsvis, fordi de i et forståeligt og nutidigt sprog introducerer evangeliets tema (ligesom Veit Dietrichs kollektter), især i 2. tekstrække, hvor de middelalderlige kollektter ikke kan tematisere evangeliets tekster, der er udvalgt sidst i 1800-tallet. Men det nævnes også, at de nye kollektter bedre formår at knytte an ved det senmoderne menneskes erfarings- og forståelseshorisont. Veit Dietrich og Missale kollektterne opfattes som tunge, svært tilgængelige og ofte teologisk problematiske.

70% af respondenterne anfører, at man i kirkerne har taget skridt til at vejlede i højmessens liturgi gennem brug af en velkomst/introduktion til gudstjenesten og dens tema, ofte i en form for indføring, fx en trykt køreplan som indstik i salmebogen, der guider kirkegængerene gennem gudstjenestens forløb og skaber oplevelsen af helhed. Enkelte kirker bruger projektor eller power point, og ganske få tilbyder gudstjenesteværksteder/-grupper eller begyndergudstjenester som indføring for menigheden.

Også brugen af lægmandslæsninger er hyppigt benyttet. 37% bruger frivillige læglæsere (konfirmander, dåbsforældre, faddere m.fl.); enkelte benytter lægmandslæsninger i forbindelse med særlige anledninger, fx de ni læsninger, for at understrege gudstjenestens specifikke karakter.

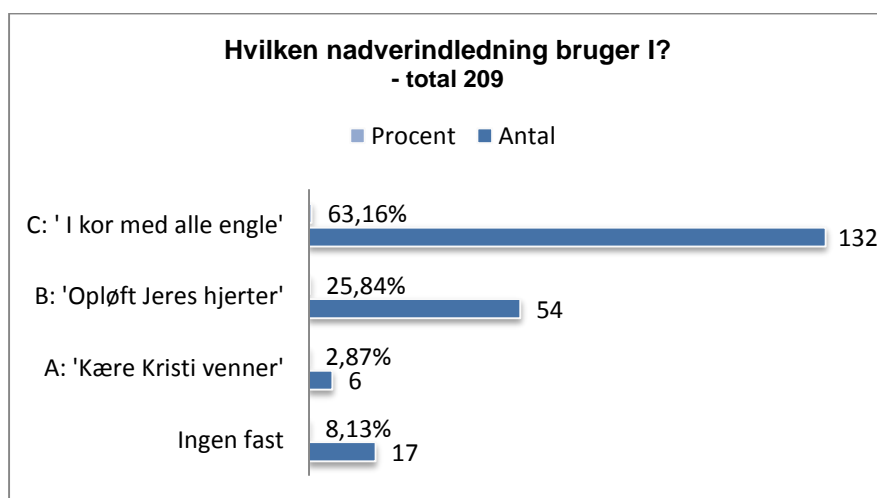
Flere peger på, at lægmandslæsninger skaber engagement og medejerskab. Deltagelsen understreger, at gudstjenesten er menighedens og præstens fælles handling. Flere peger desuden på, at læglæsere bringer variation i gudstjenesten og modvirker, at gudstjenesten bliver præstens 'one-man-show'.

Af ulemper nævnes manglende professionalitet og problemer med tydelighed, høj og klar tale, ligesom nervøsitet og uprøvetthed i forhold til intonation og rytme kan hindre formidlingen af tekstens pointer og nuancer; visse oplever direkte lægmandslæsninger som unødige forstyrrelser i gudstjenestens forløb. Flere understreger behovet for læglæsningskurser, mens kun et fåtal af kirkerne udbyder træning og oplæring. En majoritet bruger således ikke lægmandslæsninger.

NADVER

Ritualerne til Folkekirkenes to sakramenter, dåb og nadver, har ikke overraskende stor opmærksomhed, og omfanget af ændringer i selve ritualerne er bemærkelsesværdigt. Ritualbogen 1992 beskriver i forhold til nadveren tre varianter, de såkaldte ABC-nadverbønner, som tidligere beskrevet. Det er markant, at nadverbøn-C 'I kor med alle engle' bruges af hele 63% af stiftets præster, mens kun 25% bruger B-ritualet 'Opløft jeres hjerter til Herren', og at A-ritualet 'Kære Kristi venner', som var enerådende fra reformationen indtil 1912, nu er så godt som forsvundet med en repræsentation på mindre end 3%. De tilsvarende tal for Ribe Stift bekræfter samme tendens, men ikke helt så dramatisk: 55% af præsterne i Ribe Stift benytter naverbøn-B, mens 34% bruger nadverbøn-C og nadverbøn-A bruges af 11%. Tendensen er ikke til at tage fejl af, og man må umiddelbart konkludere, at den udvidede og mere højtidelige nadverbøn-C har vundet bred appel.

Ifølge 44% af undersøgelsens respondenter foretager man ændringer i nadverliturgien, der ikke er beskrevet i Ritualbogen. Heraf udelader 53% Fadervor, hvis der er dåb i gudstjenesten, for at undgå en gentagelse. Således synes Fadervor i større grad at være knyttet til dåben end til nadveren. Andre ændringer er særligt udeladelse af hele nadverindledningen, således at nadveren indledes med indstiftelsesordene, men også en nudansk formulering af indstiftelsesordene. Op mod 7% har en 'egen' nadverliturgi, der synes at orientere sig efter prøveritualerne fra 1973 og 1985.

Der er en stor variation i placeringen af O du Guds lam (*Agnus Dei*) i nadverbøn-C. 17% benytter her en blandingsform af B og C-ritualet. Mens Ritualbogen anviser en placering efter indstiftelsesordene, enten før eller under uddelingen, ligger *Agnus Dei* hyppigt efter Benedictus ('Velsignet være han, som kommer, i Herrens navn') eller lige før Fadervor (måske fordi anvisningen i Ritualbogen står her). Især for nadverbøn-B, men også for C, vælges hyppigt kun et enkelt vers af *Agnus Dei*; de få begrundelser nævner, at tre vers er for tungt og langt.

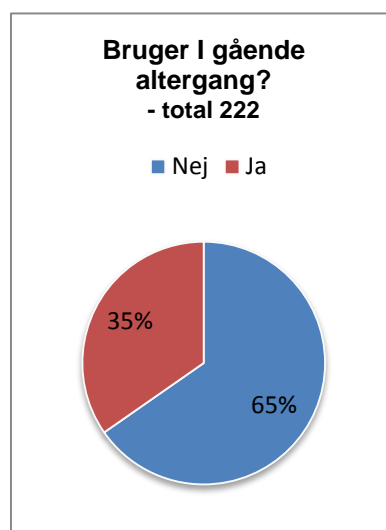
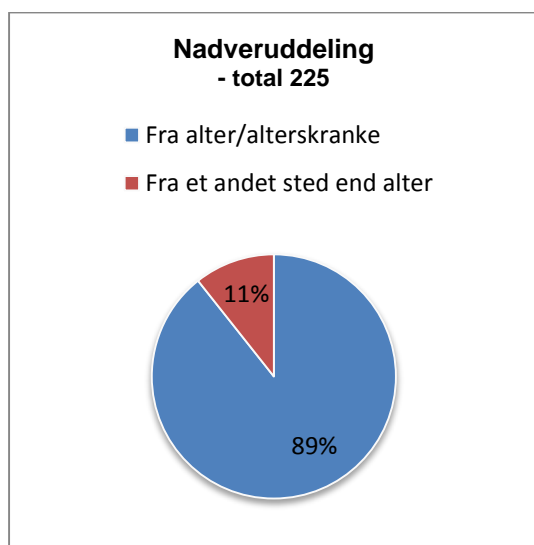
Undersøgelsen lader det ikke afgøre, om der her er tale om pragmatisme, forvirring på grund af unøjagtige anvisninger i Ritual- og Koralbog, men tallene kan tolkes således, at nadverbøn-B, der har været i brug siden 1912, er så indlejret en praksis, at det smitter af på C-ritualet og fører til brugen af kun et vers af *Agnus Dei*.

Denne praksis tyder på, at C-ritualets dogmatiske motivation ikke er tungestvejende, særligt ritualets ønskede tak- og lovprisning af den i nadverelementerne nærværende korsfæstede og opstandne Kristus, som understreges, når 'O du Guds lam' lyder efter indstiftelsesordene. Det ses også af, at kun to kirker benytter sig af den udvidede form af C-ritualet med anamnese og epikletisk bøn, som netop understøtter C-ritualets dogmatiske relevans. I stedet vælges nadverbøn-C formentlig pga. dens mere poetiske sprog, hvorfor placeringen af 'Agnus Dei' synes at få en sekundær betydning.

Krydshenvisninger af undersøgelsens resultater viser, at mere end halvdelen af dem, der vælger nadverbøn-C, desuden vælger nye kollekter, nye salmer i og uden for salmebogen, ligesom 39% bruger læglæsere og 65% benytter andet salmeakkompagnement end orgel.

Sammenstillingen underbygger, at nadverbøn-C for en stor dels vedkommende benyttes for dens kosmologisk, poetiske sprogtone, der i samspil med kollekter, salmer og musik m.m. skal formidle en højmesseliturgi, der er både let læselig og forståelig, og dertil forstår nadveren som gudstjenestens centrum og som et udtryk for en ønsket 'fremmed-' og 'andethed' – måske som reaktion på sækularisering og aftraditionalisering.

I forhold til nadveruddeling og nadverelementer fastholder de fleste den traditionelle uddeling omkring alterskranken, mens under 10% arbejder med altergang foran korrappen.

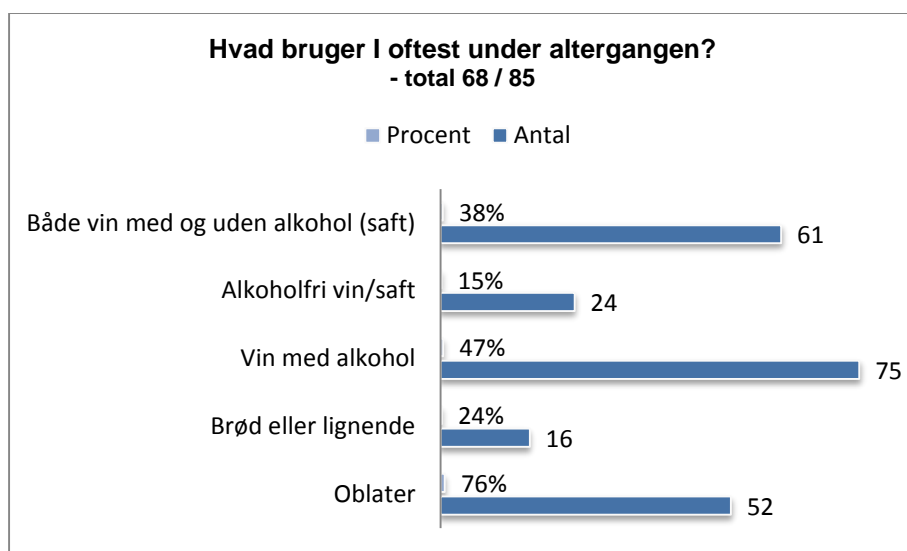

35% af respondenterne vælger gående altergang ved fortrinsvist gudstjenester med mange dåb, konfirmandgudstjenester og særlige lejlighedsvisse gudstjenester – desuden bruges formen ved nyere gudstjenesteformer som rytmisk-, musik-, børne- og familie-, unge- og friluftsgudstjenester m.fl. Der er tale om gudstjenester med høje deltagerantal, og her fungerer den kontinuerlige nadvergang ifølge de indkomne svar godt og letter afviklingen af gudstjenesten. Besvarelserne udtrykker udelukkende positive erfaringer med en gående altergang, fx markant større deltagelse og en stemning af inklusivitet og nærvær, der også får den ikke-kirkevante gruppe til at deltage.

Når der er dåb i højmassen, er der mere blandede erfaringer, og her opleves den traditionelle nadver af respondenterne generelt at dele menigheden i dem, der deltager, og dem, der ikke gør. Der gives ikke en egentlig løsning på denne problematik, om end den gående altergang anbefales af flere. Det er en

problemstilling, som er af nyere dato, da man tidligere gik hjem efter prædikenen, med mindre man havde anmeldt nadverdeltagelse og deltaget i skriftemål. Dette krav forsvandt i 1948. Siden 1992 er nadveren som nævnt en fast del af højmissen, og dermed er nadvermåltidet åbent for alle, således at det i dag ikke tilvælges, men fravælges. Denne nyere problematik kalder på nadverteologiske og deraf afledte liturgiske overvejelser.

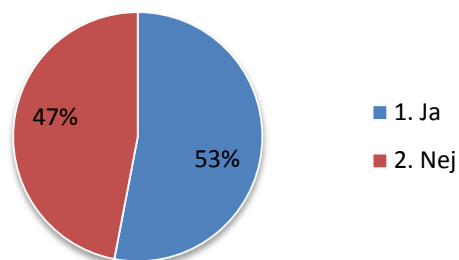
På linje med den knælende nadver ved alterskranken benytter størsteparten af kirkerne den traditionelle oblatform. 24% bruger dog brød under uddelingen, muligvis som en imødekommelse af sakramentets sanselighed/kropslighed. Omtrent halvdelen af kirkerne benytter vin med alkohol, og som begrundelse anføres semiotisk identitet mellem ord og tegn. Samtidig er brugen af alkoholfri vin begyndt at vinde indpas, og 38% tilbyder ligefrem både/og.

Respondenterne i undersøgelsen anfører, at der er fejl i indtastningsfelterne i forhold til ovennævnte spørgsmål; antal indkomne svar varierer derfor, hvorfor ovenstående figur må betragtes som vejledende for tendenser i stiftet.

På baggrund af undersøgelsen er der ingen tvivl om, at højmissen stadig har sognenes primære fokus. Genkendelighed og fortrolighed tilstræbes gennem traditionel praksis, fx højmesse søndag morgen og nadver ved knæfaldet, mens samtidighed, variation og flow tilsigtes fx gennem nye bønner og udeladelse af gentagelser. Flere af respondenterne oplever god søgning til højmissen, der af størsteparten betragtes som kirkens hovedgudstjeneste og en 'kerneydelse'. Der arbejdes på at skabe en forståelig og let læselig højmesseform, der sigter mod at engagere og delagtiggøre menigheden ud fra tanken om, at gudstjenesten er menighedens fælles handling.

**Har I ændret dåbsritualet i
højmessen (fx forkortet
tilspørgelse/udeladt forsagelsen)?
- total 232**

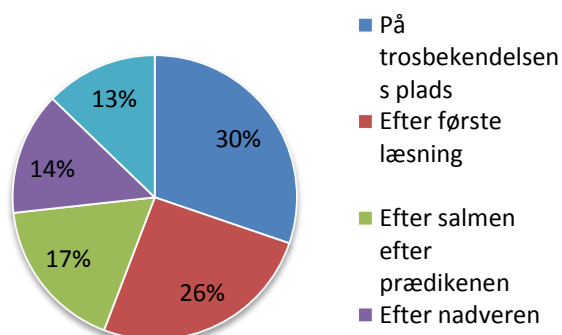
I mere end halvdelen af sognene foretager man ændringer i dåbsritualet, bl.a. ved udeladelser eller forkortelse af Trosbekendelsen, som det var tilladt i prøveperioden forud for Ritualbogen 1992.

Ændringerne skyldes for flertallets vedkommende et ønske om ikke at gøre gudstjenesten for tung og gentage Trosbekendelsen, tilsvarende udelades Fadervor under nadveren, når der også er dåb.

70% af respondenterne lægger dåben andre steder i gudstjenesten end på Trosbekendelsens plads; 32% benytter forkortet dåbstilspørgsel. Der er i enkelte tilfælde tale om udeladelse af den indledende Forsagelse.

Over halvdelen af respondenterne anfører, at den forkortede tilspørgsel finder sted for at lette gudstjenestens forløb og 'flow' ved særligt store gudstjenester med mere end to eller tre dåb. En lille gruppe heraf bemærker, at Trosbekendelsen allerede har lydt én gang, og at den forkortede tilspørgsel understreger Trosbekendelsen som menighedens fælles bekendelse. Enkelte uddyber desuden, at Trosbekendelsen ikke må 'reduceres' til en dåbsbekendelse.

**Hvor er dåben placeret i gudstjenesten?
- total 86**

Om praksis for de resterendes vedkommende i overvejende grad skyldes vane, kan ikke aflæses af undersøgelsen.

Der kan i enkelte tilfælde være tale om en modstand mod Forsagelsen. Den uhistoriske sammensmeltning af Forsagelsen og Den Apostolske Bekendelse, der med Ritualbogen 1992 og Salmebogen 2002 blev en overraskende realitet, synes at have gjort denne velkendte modstand bemærkelsesværdig tavs.

Markant er desuden udeladelsen af spørgsmålet "Er barnet hjemmedøbt?", som mange beskriver som utidssvarende og forvirrende; 84% udelader spørgsmålet under henvisning til den indledende dåbssamtale. Heraf vælger en lille del af de adspurgte en alternativ formulering der skal gøre spørgsmålet mere forståeligt, fx: 'Er barnet allerede døbt', som foreslået i prøveordningerne. Der er i de indkomne svar ingen overvejelser over spørgsmålets stadig relevante afgrænsning til gendåb, såvel som påmindelsen til alle kirkegængere om deres til enhver tid fulgyldige dåb.

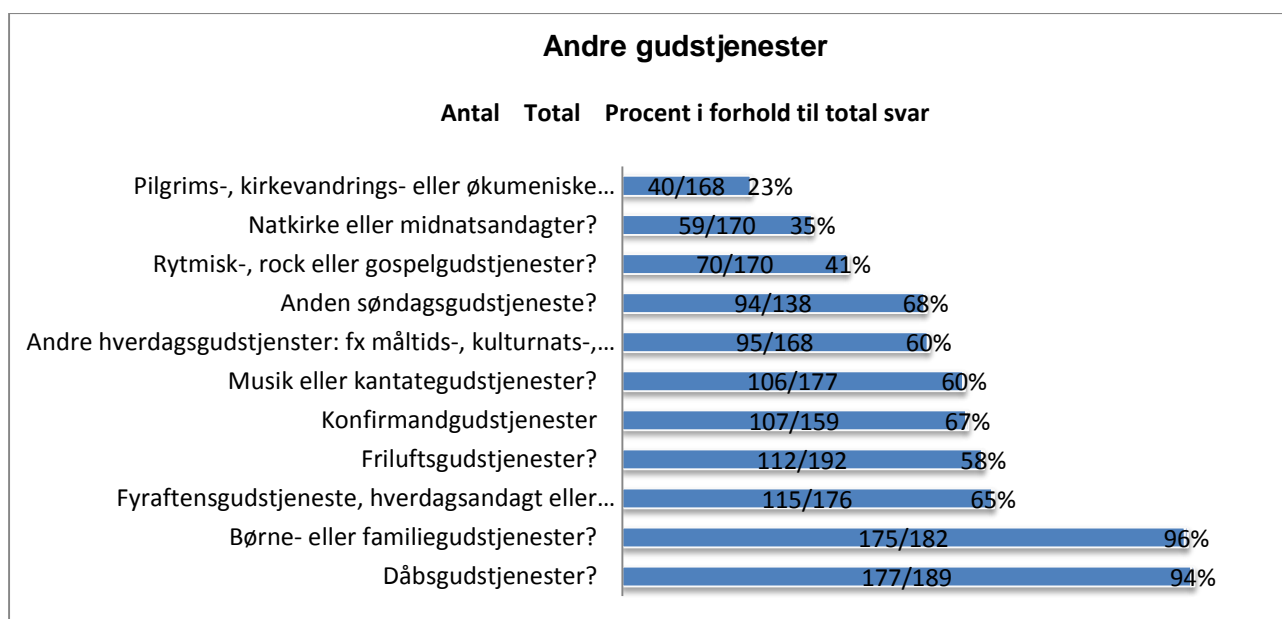
Ønsket om en adækvat nudansk formidling ses også i forbindelse med faddertalen, der af 69% af præsterne formuleres frit over Ritualbogens grundform og varieres efter dåbsfamilie og situation: Vidnefunktion, dåb i den treenige Guds navn og ansvar for oplæring i kristendommen illustreres og anskueliggøres gennem en billedbrug, der gør talen vedkommende og aktuel. Flere refererer ikke bare til Bibel, Fadervor og kirkegang, men henviser til kirkens mange nutidige, konkrete tilbud til børnefamilier, jf. anordningen om dåbsoplæring.

ANDRE GUDSTJENESTER

Undersøgelsen tydeliggør, at der rundt om i sognene arbejdes indgående med andre gudstjenesteformer. Mere end 95% af de adspurgte har flere gudstjenester end højmessen. Det er et markant tal. Det er især dåbsgudstjenester og børne-/familiegudstjenester, der findes i stort set alle sogne. Men herudover er der en rig variation af andre gudstjenester som fyraftens- og hverdagsandagter, friluft-, jazz-, og gospelgudstjenester, natkirke, og flere andre. Nogle er klassiske andagter, andre store og ressourcerævende gudstjenester med stort udstyr. Gudstjenesterne ligger fordelt på alle ugens dage fra tidlig morgen til midnat. Der er fokus på at tilbyde mere målrettede gudstjenester på tidspunkter, hvor Folkekirkens medlemmer har mulighed for at deltage.

Enkelte kirker har mere end 40 dåbsgudstjenester om året, for størstepartens vedkommende ligger tallet på mellem 10 og 20 årligt: Dåbsgudstjenesten lørdag formiddag mellem kl. 11-12 er slået fuldt igennem, og færre end 5% har ikke lørdagsdåb.

Liturgien er meget forskellig, og dåbsritualet varieres, om end kernen med selve døbeordene og den efterfølgende velsignelse ikke ændres. Ofte bruges klaver og flygel uden brug af orglet. En stor del af respondenterne har positive erfaringer med dåbsgudstjenester, der i form og indhold målrettes dåbsfamiliernes behov og ønsker. En anden gruppe anfører, at de savner menighedsaspektet og frygter, at dåben antager karakter af privat fest – enkelte bemærker pragmatisk, at dåbsgudstjenesten løser mulige konflikter mellem fast menighed og dåbsfølge.

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til antal svar i pågældende kategori, total antal svar, samt procent i forhold til total antal svar.

Desuden er børne- og familiegudstjenesterne populære. De udbydes generelt hver eller hver anden måned: 40% af respondenterne anfører, at man har mellem 6 og 10 gudstjenester om året, mens 24% har mellem 11 og 20, 31% har dog kun 2-3 gudstjenester på årsbasis.

Størsteparten lægges på hverdagsaftener, men flere vælger også at lægge dem tidlig søndag aften eller søndag formiddag, og 12 respondenter anfører eksplicit, at de ligger på højmessens plads.

Liturgien varierer afhængigt af de enkelte kirker, visse har fokus på fortælling og/eller skuespil, andre har ganske korte gudstjenester, oftest er liturgien skåret over højmessens form og indbefatter bl.a. læsning, prædiken, Fadervor og nadver – enkelte accentuerer børnenes nadverdeltagelse som en introduktion og forberedelse på deltagelse i højmessens. Det er dog tydeligt, at ritualer for børnegudstjeneste på Højmessens plads, opfattes vejledende.

Morgen-, fyraften- og aftensang og -andagter er populære og tilbydes ifølge 31% af respondenterne på ugentlig basis, omtrent 20% tilbyder gudstjenesterne flere gange om ugen. Men også musik- og kantategudstjenester, hverdagsgudstjenester som fx meditationsgudstjenester eller stille andagter findes flere steder – for størstepartens vedkommende et sted mellem 1 og 5 gange om året, omend 5% har mere end 20 gudstjenester årligt – ligesom næsten 60% af de adspurgte arbejder med lejlighedsvis friluftsgudstjenester. Liturgien ligger for friluftsgudstjenesternes vedkommende tæt op ad højmessens inklusive nadver, visse forkorter højmesseliturgien, mens andre her benytter kontinuerlig altergang.

41% tilbyder rytmiske, rock-, jazz- eller gospelgudstjenester, for størsteparten forholdsvist sjældent: 49% af respondenterne anfører, at det sker 1 gang om året eller 1 gang hvert halve år, mens 30% i gennemsnit har rytmisk-, rock- eller gospelgudstjeneste hver 2. eller 3. måned.

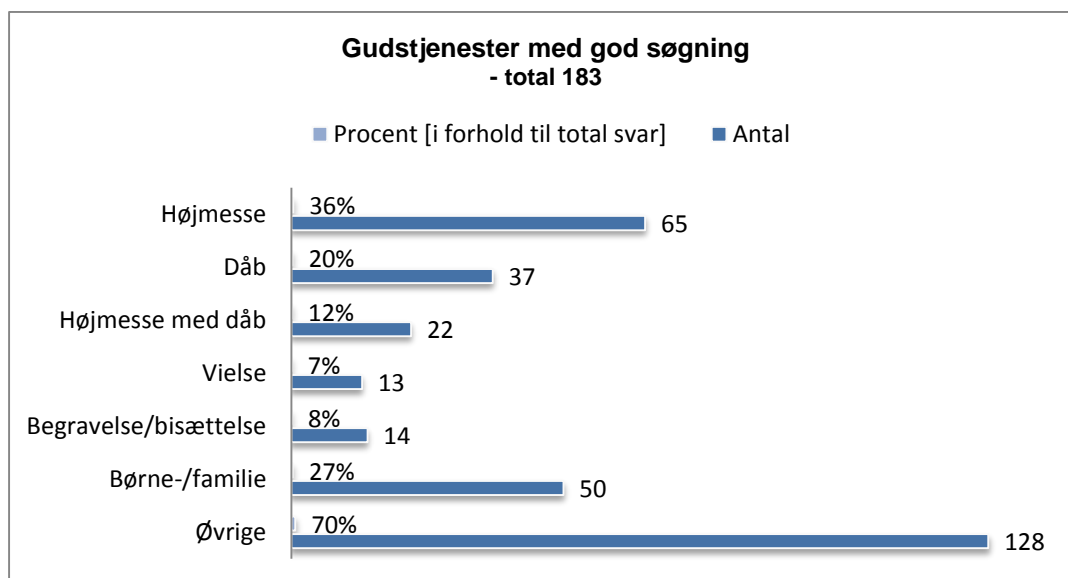
Natkirke eller midnatsandagter tilbydes af 35%, i langt de fleste tilfælde 1 og 2 gange årligt i forbindelse med højtider, påske-, jule-, og nytårsnat, mens 15% hovedsageligt lægger gudstjenesterne i forbindelse med kulturnatten. Ca. ¼ har en eller to pilgrimsvandring på årsbasis.

68% har en gang månedligt en anden søndagsgudstjeneste i form af fx en børne-/familiegudstjeneste, men også skumrings- og stemningsgudstjenester, rytmiske-, friluftsgudstjenester m.fl. nævnes. Som oftest lægges gudstjenesterne søndag eftermiddag eller tidlig aften som supplement til højmessens. Omtrent ¼ af de adspurgte har mellem 1 og 5 andre søndagsgudstjenester årligt, mens hele 31% har mere end 40 på årsbasis, for de øvrige ligger tallet på mellem 10 og 20 årligt.

Overordnet set må det konstateres, at der i sognene sideløbende med højmessens arbejdes fokuseret på andre gudstjenesteformer, som ifølge respondenterne generelt fungerer godt og tiltrækker mange, også blandt den mindre kirkevante gruppe.

Hele 70% af de adspurgte skriver, at de oplever både interesse for og god søgning til det brede udvalg af forskellige gudstjenesteformer og kirkelige tilbud rundt om i sognene, særligt fremhæves hverdagsgudstjenester, gudstjenester ved særlige lejligheder (fx højtider, Alle Helgen), rytmiske gudstjenester samt musik- og/eller kantategudstjenester.

En stor gruppe peger særligt på højmessens som velbesøgt, herunder højmesse med dåb, derudover på de kirkelige handlinger og børne-/familiegudstjenesterne. Flertallet bemærker, at gudstjenester, andagter eller kirkelige handlinger, der i en eller anden form henvender sig til børn, babysalmesang m.m., tiltrækker mange og er både populære og godt besøgte.

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til total antal svar, procent i forhold til total antal svar, samt antal svar i pågældende kategori.

De seneste årtiers satsning på bl.a. børne-/familie-området har med andre ord båret frugt i en grad, der gør, at man ifølge de indkomne svar på linje med betegnelser som fast og lejlighedsvis menighed kan tale om en stadigt voksende børne-/familiemenighed. Desuden peger undersøgelsen på, at gudstjenestelivet i København rummer og tilgodeser grupper af 'hverdagskristne', der at dømme efter respondenternes svar regelmæssigt søger kirken. Der er i dag en bred vifte af gudstjenestetilbud for unge, voksne og ældre henover hele ugen på så godt som alle tidspunkter.

Det kræver et større og mere indgående arbejde at analysere alle de indkomne liturgier. Det vil desuden være nyttigt at se på gudstjenesteeffaringerne udenfor kirkerummet, fx fra de lejlighedsvis friluftsgudstjenester, der ofte har nadver. Nu hvor det er tilladt at vie brudepar udenfor kirkerummet, er det væsentligt at kvalificere eksisterende erfaringer af hensyn til den videre praksis.

Introduktion

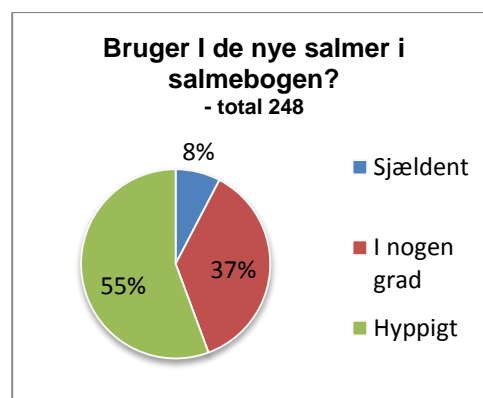
Undersøgelsen dokumenterer, at der i stiftets sogne er fokus på det musikalske udtryk. Man arbejder på medinddragelse og delagtiggørelse af menigheden igennem en nutidig musikalsk formidling. Et stort flertal arbejder bredt inden for flere musikalske genrer, og inddrager hyppigt salmer og kompositioner uden for salme- og melodibogen, ligesom en stor gruppe efterspørger nye salmer til bl.a. de kirkelige handlinger som dåb, vielse, begravelse/bisættelse, og som på en enkel og ligefrem måde kan formidle teologien nutidigt. Orglet har generelt høj prioritet, men andre instrumenter inddrages i udstrakt grad. Mange kirker arbejder fokuseret på én genre, fx pop/rock og jazz. Frivillige amatørkor for børn, unge og voksne er for flertallets vedkommende en integreret del af sognenes gudstjenesteliv.

Salmer og koralbøger

Den Danske Salmebog 2002 bød velkommen til 117 nye salmer, der ifølge undersøgelsen i dag benyttes af alle stiftets sogne.

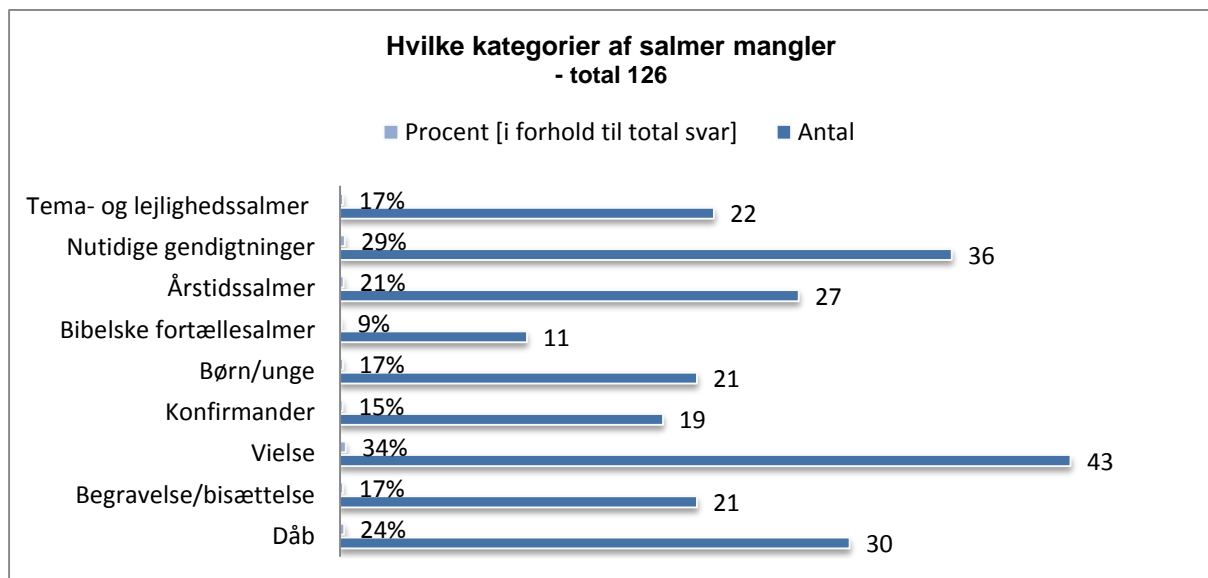
I mere end halvdelen af kirkerne synges de nye salmer hyppigt, mens 37% af respondenterne benytter dem i nogen grad.

Kun 8% bruger sjældent nye salmer.

Produktionen af salmer i årene op til DDS 2002 var meget stor, og et stort materiale kom ikke med i salmebogen, selv om det allerede var indsunget; undersøgelsen viser, at mange af disse salmer stadig synges. Samtidig giver et stort antal besvarelser udtryk for, at der fortsat mangler nye salmer. 59% af de adspurgte bruger salmer uden for salmebogen, og ligeså mange efterlyser flere nye salmer. Det er særligt til vielse, herunder vielse af samkønnede, dåb, børne- og familiegudstjenester og konfirmation, at der savnes nye salmer. En stor gruppe efterspørger årstidssalmer, ligesom flere skriver, at de kirkelige tema- og lejlighedsgudstjenester er populære, men at der mangler salmer til dem, fx Fastelavn, Halloween, lovsangssalmer, rytmiske salmer m.m. Bibelhistoriske salmer efterspørges tilsvarende, formentlig som en pædagogisk strategi i en tid, hvor bibelhistorien ikke kan forventes kendt.

Generelt savnes teologisk, sprogligt og musikalsk let tilgængelige salmer, fx nyere gendigtninger af påske-/passionshistorien, der formår at formidle teologisk kernestof på en nutidig og vedkommende måde.

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til total antal svar, procent i forhold til total antal svar, samt antal svar i pågældende kategori.

En lignende tendens gør sig gældende i forhold til koralbog og melodivalg. Efter dansk tradition forholder man sig frit til koralbogens melodier og bruger nye melodier til salmerne i DDS 2002. Hele 81% af organisterne benytter andre koralbøger og melodisamlinger, mens 39% direkte efterspørger en ny koralbog med flere melodier. Omvendt er 61% tilfredse med den nuværende.

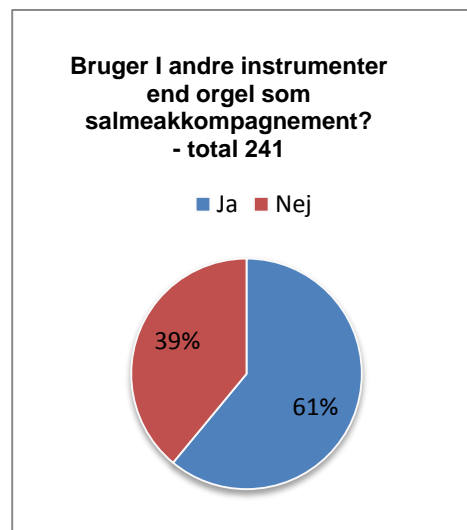
Undersøgelsen afdækker desuden mere end 75 navne på nutidige digtere og komponister, der arbejder med salmer, melodier og kompositioner, ligesom flere præster og organister selv digter og/eller komponerer.

Salmeakkompagnement

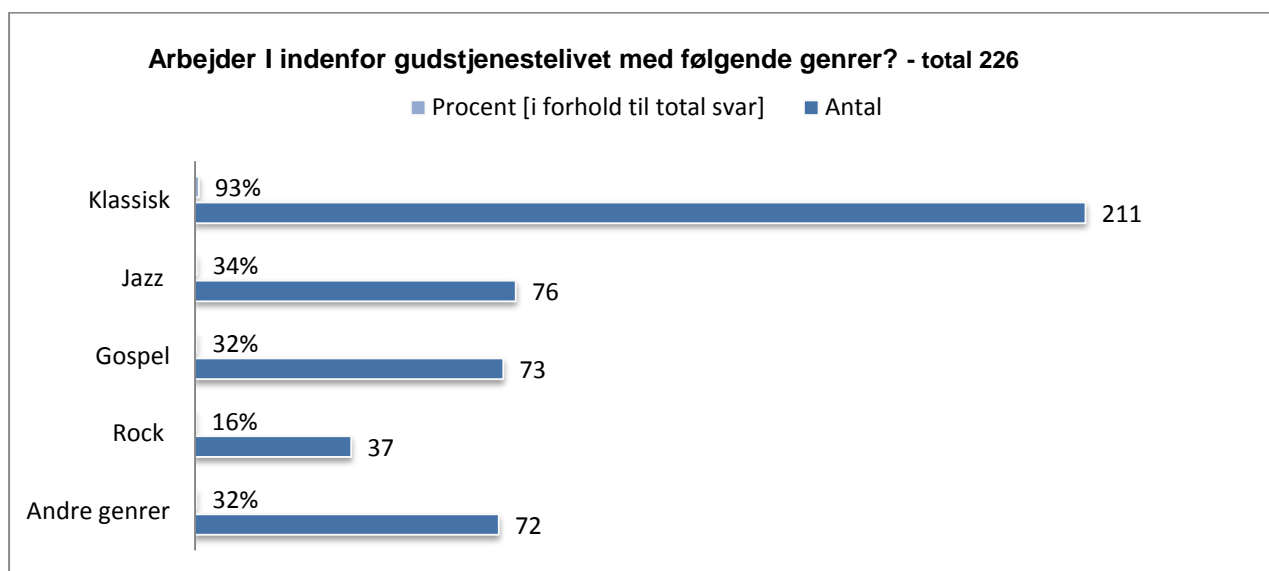
Et tilbagevendende diskussionsemne er orglets status som det foretrukne gudstjenesteinstrument. Det viser sig, at over 60% af undersøgelsens respondenter svarer, at man benytter andre instrumenter end orgel, især klaver/flygel. Tilmed finder en rig variation af andre instrumenter vej til både højmesse og andre gudstjenester, fx blæseinstrumenter som saxofon, klarinet og trompet, guitar, keyboard, trommer og andre slagtøj, strygere, bas etc.

Flere kirker bruger flere instrumenter til alle slags gudstjenester, og nogle få har helt fravalgt orglet. Generelt foretrækkes orglet til de klassiske salmer og højmesse på grund af dets højtidelige og monumentale klang, der af mange respondenter beskrives som både genkendeligt og stemningsbærende. Orglets placering og melodiske udtryk opleves dog af nogle som fremmedgørende og passiviserende, idet menighedens sang let overdøves. Størsteparten af kirkerne foretrækker klaver eller flygel til de nyere salmer og salmer med rytmisk islæt, og netop klaver og flygel beskrives som et bedre akkompagnement til menighedssangen, der styrker deltagernes engagement i gudstjenesten.

I forhold til højmessens overvejende brug af orgel afstemmes brugen af musikinstrumenter til andre gudstjenester ud fra lejligheden. Klaver og flygel bruges især til børne- og familiegudstjenester, men også til vielse og begravelse/bisættelse samt mindre andagter, hvor det musikalske akkompagnement formår at skabe nærvær og intimitet. Til gospel-, rock-, ungegudstjenester m.fl. foretrækkes instrumenter som guitar, bas, trommer, keyboard og elorgel, mens blæse- og strygeinstrumenter ofte bruges ved højtider som juleaften og konfirmationer mm.

Det kan konkluderes, at et flertal af sogne har fokus på gudstjenestemusikken, hvad enten det drejer sig om orgel eller ej. Mangfoldigheden i sognene peger på, at der ressourcemæssigt i stadig højere grad satses på den populærmusikalske tradition, og selv om den klassiske musikgenre fortsat dominerer til højmissen, styrkes variationen også her, måske påvirket af det øvrige gudstjenestelivs erfaringer med genrer som jazz, pop, rock og gospel. 25% arbejder desuden med genrer som folke- og visetraditionen, elektronika, gregoriansk sang, rytmiske lovsange m.m. Gudstjenestelivets musikalske iscenesættelse har næppe før været så varieret, og nogle respondenter mener, at de populærmusikalske genrer forløser det kristne budskab bedre end de klassiske.

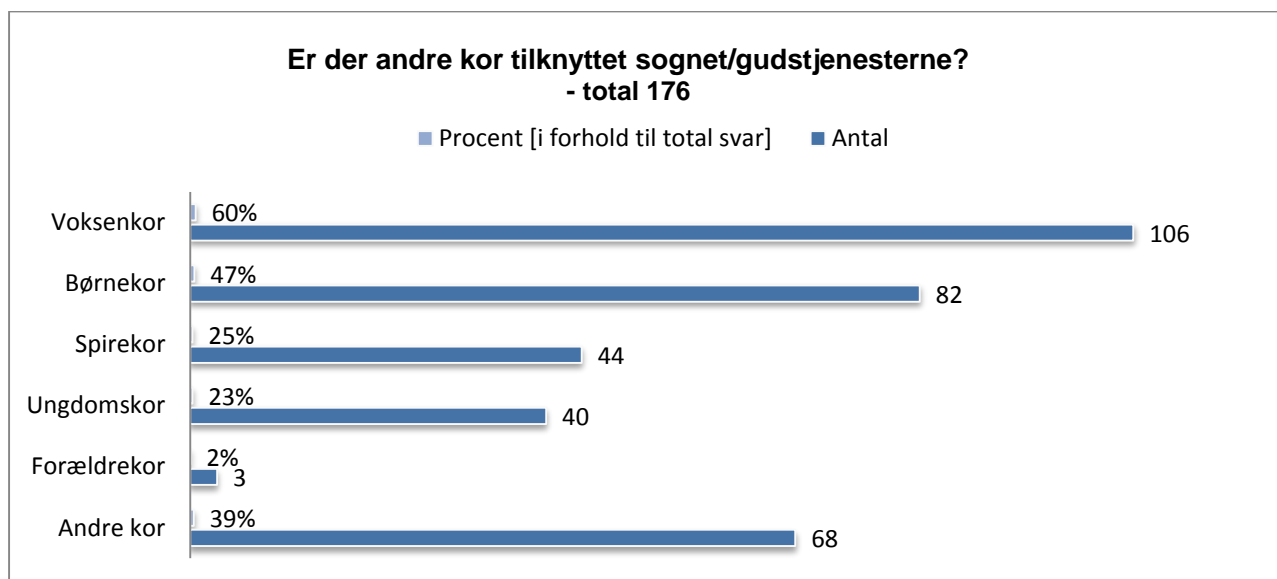
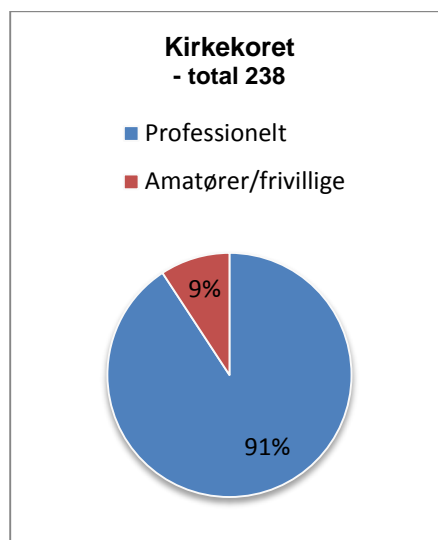

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til total antal svar, procent i forhold til total antal svar, samt antal svar i pågældende kategori.

Kirkekoret

Langt de fleste københavnske kirker har et professionelt, betalt kirkekor, der både medvirker ved højmessen og andre gentagne gudstjenester og – repræsenteret ved 1-2 sangere – ved de kirkelige handlinger.

Derudover er en bred vifte af frivillige kor tilknyttet sognelivet og lejlighedsvist gudstjenestelivet. Det er særligt voksen- og børnekor, men også spire- og ungdomskor. Mange sogne benytter desuden andre kor som fx gospel-, lovsangs- og taizékor, pensionist- og seniorkor, juniorkor, forældre- og/eller familiekor samt ved særlige lejligheder professionelle drenge- og pigekor, kammerkor eller vokalensembler.

Spørgeskemaet åbner mulighed for at svare i flere kategorier; svarene i ovenstående figur er derfor opstillet i forhold til total antal svar, procent i forhold til total antal svar, samt antal svar i pågældende kategori.

I Ribe Stift er der en tilsvarende opmærksomhed på salmer og kirkemusik, hvilket antyder, at det rige og meget varierende musikliv kan ses som en tendens, der måske kendetegner Folkekirken som helhed. I Ribe Stift er der i forhold til København en endnu større brug af nye salmer, ligesom op mod 60%

benytter frivillige kirkekor. 40% af de adspurgte i Ribe-undersøgelsen udtrykker specifikt behov for en udgivelse eller en hjemmeside, hvor nye salmer og melodier er gjort tilgængelige.

Konklusion

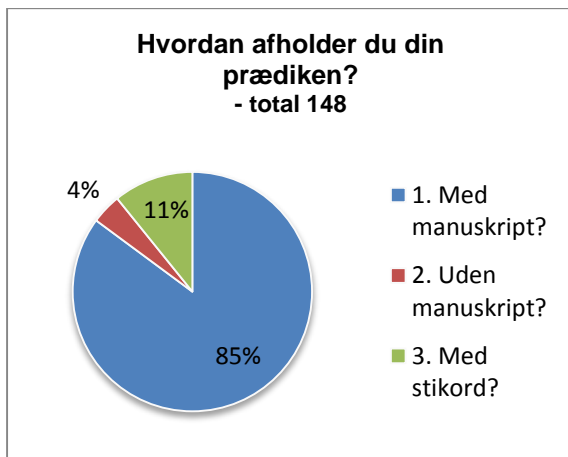
Resultaterne af stiftets undersøgelse udtrykker med al tydelighed den frihed, som Folkekirkens gudstjenesteordning rummer i kraft af frit salme- og melodivalg, ligesom det er en lokal beslutning i de enkelte sogne, hvilke musikalske valg der i øvrigt træffes, ikke mindst valg af instrument, og hvorvidt økonomi og lokalafsnit må begrænse det frie salme/melodivalg.

Det kan umiddelbart konkluderes, at der er gode rammer for, at man i sognene kan arbejde med et nutidigt og vedkommende musikalsk formsprog, der evner at engagere og delagtiggøre menigheden. Mange fastholder orglets forrang i højmesse, mens der bruges et rigt materiale af nye salmer, salmemelodier og kirkemusik i det hele taget. Besvarelserne efterspørger bredt flere nye salmer og særligt salmer til de kirkelige handlinger som dåb, konfirmation, vielse og nyere gendigtninger af teologisk kernestof.

I de sidste 40 år er der registreret mere end 16.000 nye salmer og salmemelodier i mere eller mindre officielle udgivelser alene i en dansk kontekst, hvilket taler sit tydelige sprog om, at salmen lever. De mange nye salmemelodier vidner også om, at komponisterne, ligesom tidligere, arbejder på at finde et musikalsk sprog, der formidler det kristne budskab.

PRÆDIKEN, PRÆDIKEFORMER OG -REDSKABER M.M.

Undersøgelsen viser desuden, at langt de fleste præster fastholder den mere traditionelle prædikeform fra prædikestol, undtagen ved særlige lejligheder, ligesom man støtter sig til manuskript. En forholdsvis stor gruppe gør dog brug af nye prædikeformer, mens en mindre del benytter kollegiale eller læge sparringspartnere i forbindelse med forberedelse af prædikenen.

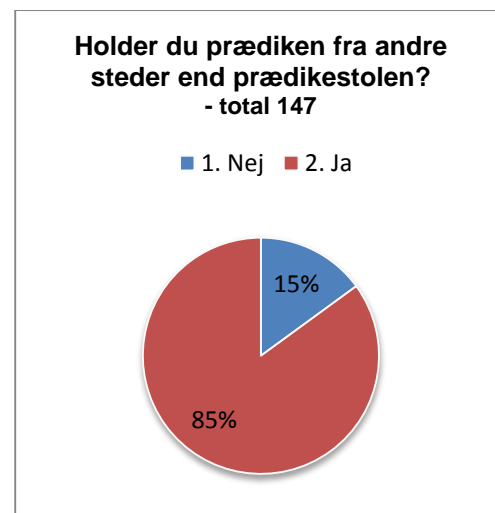

Således prædiker 85% af præsterne med manuskript. En mindre gruppe bruger desuden andre prædikenformer, herunder især stikordsprædiken, mens et fåtal bruger meditations- eller dramaprædiken samt prædiken med rekvisitter. Flere skriver, at de generelt varierer mellem de forskellige prædikenformer afhængigt af gudstjenesteform, fx børne- og familiegudstjenester, dåbsgudstjenester osv.

18% bruger mindmap eller lignende redskaber, fx overhead/Power Point eller skitse, som udgangspunkt for prædikenen, ligesom 27% benytter fokus-, læse- og/eller diskussionsgrupper i forbindelse med prædikenskrivning, heraf bruger ca. 1/3 kollegiale grupper, 1/3 inddrager menigheden, mens de resterende inddrager konfirmander, personer uden for kirken eller, for en ganske lille gruppes vedkommende, prædikengrupper på nettet.

Størsteparten prædiker jævnligt fra et andet sted i kirkerummet end prædikestolen, flertallet fra gulvet, 27% fra koret og kun 4% fra talepult.

Det er ud fra besvarelserne ikke muligt at afgøre, om der er tale om fast gudstjenestelig praksis eller alene særlige gudstjenester, så som børne-, ungdoms- dåbsgudstjenester o.lign. Besvarelserne antyder dog, at prædikenen hovedsageligt holdes fra prædikestolen ved højmesseren.

OPSAMLING OG PERSPEKTIVER

Levende gudstjenesteliv og nye menighedstyper

Myten om de mennesketomme kirker bliver umiddelbart modsagt af Stiftets gudstjenesteundersøgelse. Der er masser af aktivitet i sognene, og der arbejdes intensivt med gudstjenesten. Det er tydeligt, at de seneste to årtiers målrettede satsning på nye gudstjenesteformer har båret frugt.

Undersøgelsen dokumenterer således en reel fornyelse af gudstjenestelivet i stiftet, ikke kun kvantitativt, men også kvalitativt. I stort set alle sogne har man i dag andre gudstjenester end højmessens. Mange gennemarbejdede gudstjenester med faste liturgier har set dagens lys, fx natkirken, rock-, jazz- og forskellige rytmiske gudstjenester, meditations-, pilgrims-, og musikandagter, fyraftensgudstjenester, aftensang, børne-/familiegudstjenester og mange flere.

Overordnet set tilpasses de forskellige liturgier målgruppen, så der tages hensyn til, om man holder gudstjeneste for børn, unge, voksne eller ældre; der arbejdes bredt med kommunikation og formidling gennem sproget, både det liturgiske og det musikalske. Flertallet af stiftets sogne oplever, at de nye gudstjenester fungerer godt, er populære blandt medlemmerne og har en god søgning.

De mange nye gudstjenester forsøger at henvende sig til grupper i befolkningen, som formentlig ikke var kommet i kirke uden disse muligheder. Undersøgelsen underbygger umiddelbart antagelsen, at en større gruppe af medlemmer, der ikke er faste kirkegængere om søndagen, i dag benytter sig af kirkens tilbud på et regelmæssigt plan. Denne antagelse savner dog yderligere dokumentation.

Der er tydeligvis godt fat i børnefamilierne og en god aktivitet på børne- og ungeområdet. Kirkerne synes at formå både at tiltrække – og fastholde – mange af børnefamilierne i sognenes gudstjenesteliv. Det kan skyldes, at man allerede i forbindelse med dåben, men også i det opfølgende arbejde, gør opmærksom på de forskellige kirkelige tilbud, der spænder fra babysalmesang til deltagelse i sognenes mange frivillige kor m.m. Undersøgelsen afdækker ikke, om der her er tale om kirkegængere, der ellers ikke ville være kommet i kirke, eller om man fastholder dem, der ellers ville være kommet, i en længere periode. Også her savnes yderligere dokumentation.

Muligvis skyldes en del af successen på børne-/familieområdet den udbredte brug af særskilte dåbsgudstjenester målrettet dåbsfamiliernes situation. I stort set alle kirkerne har man i dag særskilte dåbsgudstjenester. Nogle af respondenterne udtrykker dog skepsis i forhold til lørdagsdåben og foretrækker dåb i højmessens på af grund menigheds- og fællesskabsaspektet. Det er i den forbindelse værd at bemærke, at nyere kasualteoretisk forskning peger på vigtigheden af ikke for hurtigt at løsrive dåben fra højmessens liturgi af hensyn til forkyndelsen. Omvendt er lørdagsdåb allerede så rodfæstet, at det snarere er hensigtsmæssigt at overveje, hvordan denne gudstjeneste kan formidle en adækvat forkyndelse og liturgisk praksis, der skaber bevidstheden om at være en del af et større kirkeligt og gudstjenestefejrende fællesskab (den hellige, almindelige kirke).

Også i forhold til kasualmenigheden, de lejlighedsvis kirkegængere, der oftest kun er i berøring med kirken i forbindelse med de kirkelige handlinger og ved højtider, peger undersøgelsen på, at man søger en vedkommende formidlingsform. Mere end halvdelen af sognene efterspørger nye salmer til brug ved

fx begravelse/bisættelse, vielse, herunder også af samkønnede, dåb, men også gendigtninger af teologisk kernestof i et nutidigt og forståeligt sprog efterspørges.

På linje med de nye gudstjenesteformer vidner efterspørgslen efter nye salmer om de nye behov og ønsker blandt folkekirkemedlemmerne, der bl.a. skyldes ændringer i socio-demografi, fx nye samlivs-/familieformer og mere dybereliggende forandringer i kulturel praksis og sociale mønstre. De seneste 40 år er der skrevet flere end 16.000 nye danske salmer. Det vil være tilrådeligt på nuværende tidspunkt at fremme brede samlinger, der tager de bedste frem, så nye genrer kan afprøves, og så tekst og melodi kan få lov at stå deres prøve i sognene.

Det er i lyset af stiftets gudstjenesteundersøgelse tankevækkende, at enkelte kirke- og religionssociologiske studier antyder, at det brede medlemsflertal, de lejlighedsvis kirkegængere, generelt kommer med meget traditionelle forventninger til kirkens praksis. Større og mere kvalitativt orienterede undersøgelser af, hvordan denne gruppe faktisk oplever de nye musikalske og liturgiske former ville være interessant og inspirerende for fremtidig praksis. I stiftets undersøgelse er der ingen tvivl om, at et flertal af præster og organister arbejder med nye formsprog for at være på højde med samtidens sproglige og musikalske udtryksformer. Det sker i mindre grad i højmissen, om end de positive erfaringer langsomt introduceres i højmissen.

Vejledende ritualer?

Det brede udvalg af gudstjenesteformer og liturgier lægger desuden op til en overvejelse af, om der i forhold til de alternative gudstjenester er behov for vejledende ritualer, der anbefaler en kerne, fx evangelielæsning, Fadervor, Trosbekendelse, Velsignelse m.m., så der er et slægtsskab med højmissen omkring de centrale lærestykker, mens forløbet og formen fortsat kan variere ubegrænset indbyrdes i de enkelte kirker. Det vil kunne styrke en fælles kirkelig identitet, der i de forskellige gudstjenester viser sig i genkendelige og fortrolige ritualiserede former, som formidler kristen livsanskuelse og praksis.

De populære, lejlighedsvis friluftsgudstjenester er fortrinsvist skåret som en højmissens liturgi, oftest med nadver. I en kontekst, hvor vielse af brudepar i det fri forsøgsvist tillades, ligesom samme ordning diskuteres for dåbens vedkommende, vil det være nyttigt at kvalificere de allerede eksisterende erfaringer med gudstjenester udenfor kirkerummet til glæde både for vielsen og højmissen.

Højmissen – videre teologiske overvejelser

Undersøgelsen viser tydeligt, at højmissen stadig har sognenes primære fokus. Højmissen betragtes af flertallet af respondenterne som sognets vigtigste gudstjeneste, og man oplever generelt god søgning til gudstjenesten. Her foretrækkes entydigt orgel. De musikalske og liturgiske variationer, som undersøgelsen dokumenterer, er for størstepartens vedkommende motiveret af ønsket om dels at ville delagtiggøre og engagere menigheden i gudstjenesten, dels i evangelisk-luthersk ånd at skabe en liturgi, der er forståelig og som let kan læses af menigheden. Det viser sig i den stigende brug af læglæsere, i forsøg med udeladelse af korsvar og med variationer i musikalsk akkompagnement med sigte på at fremme menighedens sang. Undersøgelsen tyder her på, at de positive erfaringer fra de øvrige gudstjenester også smitter af på højmissen.

Nyere udgivelser af kollekter og bønner har vundet bred udbredelse i søndagens højmesse. De er ikke autoriserede, men flertallet af sognene benytter dem i højmassen og i øvrigt. Modsat de autoriserede, middelalderlige kollekter, opleves de nyere oftest som anderledes forståelige, og som en bedre introduktion til evangelielæsningens tema og problemstilling den pågældende søndag.

I over halvdelen af sognene foretager man ændringer i højmessens liturgi. Det sker fortrinsvist ud fra de variationer, som Ritualbogen tillader, men både mindre og større ændringer finder sted, fx forkortet dåbstilspørgsel med udeladelse af Forsagelsen, udeladelse af indgangsbøn for at lade 'Hilsen' og 'Velsignelsen' danne ramme for gudstjenesten og ændringer i nadverliturgien m.m. Ændringerne er delvist motiveret af et ønske om ikke at overbelaste ritualerne med gentagelse af fx Trosbekendelsen og Fadervor, men flere skyldes også ønsket om en nutidig formidling og for at sikre oplevelsen af et flow i gudstjenesten.

Undersøgelsen lægger således umiddelbart op til en fornyet diskussion om autoriserede og uautoriserede kollekter og bønner, men også om bevidstheden om det teologiske indhold i de nyere kollekter og bønner, så man i søndagens gudstjeneste på et teologisk lødigt grundlag kan skabe sammenhæng og forståelse fra gudstjenestens start til dens slutning.

I mange sogne benyttes en praksis med forkortet dåbstilspørgsel og udeladelse af Forsagelsen, sådan som det midlertidigt var tilladt i prøveordningerne. Hvorvidt sognenes praksis kan tolkes som udtryk for en modstand mod en u hensigtsmæssig sammensmeltning af forsagelses- og bekendelsesdel, er det ikke muligt at afgøre, ligesom undersøgelsen ikke afdækker, om der her skjuler sig et teologisk motiveret ønske om at placere Forsagelsen af det/den onde og selve arvesyndstanken i menighedens fælles tro og følgelig at lade Trosbekendelsen være møntet på barnet. Det er her tydeligt, at vi mangler en afklaring af de harmatologiske begrundelser for valgene.

Et andet eksempel er gudstjenestens indledning og afslutning. Indgangsbønnen erstattede tilbage i 1600-tallet de oldkirkelige led *kyrie* og *gloria*. Med Ritualbogen 1992 genindførtes *kyrie* og *gloria* i formessen, men også med mulighed for en udvidet variant sammen med indgangsbønnen. Det betyder i praksis en ophobning af sprog og tekst, der strengt taget er i modstrid med intentionen bag den nuværende Ritualbog. I visse sogne udelader man direkte begge indledninger for at lade Hilsen og Velsignelsen danne indledning og afslutning på gudstjenesten.

Undersøgelsen dokumenterer yderligere, at mange benytter sig af ordningen med to læsninger i formessen. Umiddelbart betyder det, at evangelieteksten læses for alteret, mens Ritualbogen ønskede den tættest mulige tekstlige forankring mellem evangelium og udlægning. Nogle læser evangeliet fra prædikestolen, og får dermed en meget kort formesse, men de fleste læser fra altret. Praksis skyldes formentlig, at man værger sig mod at rykke dele af liturgien med op på prædikestolen, men kan desuden tolkes som et forsøg på at redde gudstjenestens flow og dæmme op for den meget sprog- og teksttunge gudstjeneste, der med Ritualbogen 1992, upåagtet intentionen, blev mulig.

Et videre arbejde med at tænke forholdet mellem prædiken og liturgi på måder, der – jf. nyere liturgividenskab, men også performativitets- og æstetisk teori – indlejrer prædiken i det liturgiske formsprog som helhed, ville være en interessant modvægt til fx den empirisk orienterede (amerikanske) homiletik. En større viden om, hvordan liturgien aflaster prædikanten i forhold til personlig fremtræden og autoritet ville på sigt kunne skabe en platform, hvor homiletisk og ritualteoretisk forskning i fællesskab bidrager til at kvalificere den kirkelige praksis. Det er fx tankevækkende, at flertallet af

præsterne, der angiver, at de hyppigt prædiker fra andre steder i kirkerummet end prædikestolen, alligevel fortrinsvist vælger prædikestolen ved højmissen og dermed indirekte – rumligt og kropsligt – 'ophøjer' prædikenen til gudstjenestens højdepunkt.

Opritualisering og sproglig æstetik?

I dele af den kirkelige debat om og diskussion af højmissens liturgi har man bl.a. orienteret sig ud fra modstillingen mellem en opritualiserende og en nyere, sprogligt æstetisk tilgang til gudstjenesten.

Undersøgelsen viser, at flertallet af stiftets præster benytter det mere højtidelige nadverritual C, der har rødder tilbage til Hippolyt (ca. 200 e.Kr.), og 25% skriver, at de fast eller lejlighedsvist bruger *kyrie/gloria*, samtidig vælges nye salmer og nyskrevne kollekter. Undersøgelsen antyder som nævnt, at C-ritualet formentlig vælges for den sprogligt æstetiske – og kosmologiske – værdi på linje med nye salmer og kollekter, mens de mere dogmatiske overvejelser træder i baggrunden. Flere sogne bruger desuden en fusion af nadverritual B og C i forhold til placeringen af *Agnus Dei*, hvilket ikke helt harmonerer med C-ritualets tak- og lovprisning af Kristus som sandt og helt nærværende i elementerne, der giver reminiscenser til Martin Luthers forståelse af Kristi reale nærvær i nadverelementerne. Det er ikke muligt at afgøre, om placeringen skyldes fx vanetænkning, eller udtrykker en afstandstagen til en luthersk forestilling om realpræsens i brød og vin. Resultaterne kalder på et mere indgående arbejde med den i gudstjenestens liturgi bagvedliggende teologi – ikke mindst i forhold til nadveren som generindrende fællesskabsmåltid i menigheden og et sakralt, reelt, fællesskab med den korsfæstede og opstandne Kristus.

Krop og sprog

Højmissen synes at fungere som sognets traditionsbærer og den orienteringspol, der legitimerer den brede vifte af alternative gudstjenesteformer resten af ugens dage. Størsteparten af kirkerne vælger at placere højmissen søndag formiddag, ligesom man fastholder de traditionelle former, som fx nadveruddeling fra alter og brug af fortrinsvist oblater og vin. Det kan undre, at de generelt set gode erfaringer med kontinuerlig nadver og prædiken fra gulvet i flere af de alternative gudstjenester ikke på samme måde har inspireret højmissen, ikke mindst i lyset af den store optagethed af 'krop' og 'kropslighed' i praksisfeltet, der i høj grad, bl.a. inspireret af nyere kropsfænomenologi og indsigter fra teatervidenskab m.m., orienterer sig i forhold til handle- og bevægelsesmønstre.

Undersøgelsen vidner om en vis forsigtighed i forbindelse med at gentænke de forhold, der har at gøre med 'krop' i ritualteoretisk, religions- og praksisteoretisk forstand, og som taler om krop på mere dybereliggende og ubevidste niveauer, som indlejret praksis, vane og habitus, der så at sige handler bag om ryggen på os. Umiddelbart synes tendensen ikke helt at harmonere med den rige variation i gudstjenestens sprogligt-medierede led.

Det skal her bemærkes, at også undersøgelsens afdækning af et udbredt ønske om nutidig og aktuel formidling, der evner at knytte an ved en senmoderne erfarings- og forståelseshorisont, kalder på yderligere refleksion. Som vi har set, løses denne opgave nemlig på to forskellige planer, dels ved et enkelt klart og nutidigt sprog, der umiddelbart kan tydes, dels gennem oldkirkelige, fremmedartede,

begrebstunge formuleringer. De hermeneutiske og dogmatiske problemstillinger er her skitseret, men kalder på en egentlig udredning.

Videre arbejde, styrker og ulemper ved undersøgelsen

Undersøgelsen afdækker og dokumenterer et rigt varieret og levende gudstjenesteliv i Københavns Stift, der kan både inspirere og berige det videre arbejde med fremtidens gudstjenester. Undersøgelsen rejser også spørgsmål til uddybelse og fornyet teologisk diskussion af liturgierne til de mange nye gudstjenesteformer, men også til fornyet diskussion om problemerne i den nuværende ritualbog.

Undersøgelsesresultaterne peger desuden på en række oplagte og spændende fokus- og satsningsområder i forhold til det teologiske efter- og videreuddannelsesområde: Hvorfor gør man, som man gør? Hvad betyder flytning af gudstjenesteled, valg af læsninger, valg af 'nadverelementer', nye og anderledes musikalske og liturgiske former for den teologi, man gerne vil give krop og form i de forskellige gudstjenester? Hvordan påvirker delen helheden? Hvilken liturgi – og teologi – skriver man sig ind i, med de forskellige valg, der træffes?

Yderligere udestår et uddybende analytisk arbejde med de eksisterende liturgier i forhold til vejledende ritualer stadig, ligesom tanken om en elektronisk videns- og læringsportal på stiftsniveau og/eller i regi af Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV) vil kræve et større arbejde med det store indholds- og omfangsrige kvalitative materiale, undersøgelsen råder over. I den nuværende form er de stort set enslydende resultater fra gudstjenesteundersøgelserne i Københavns og Ribe Stift oplagte som inspiration dels i FUV-regi dels i forhold til Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet. Resultaterne gør det muligt at formulere og målrette projektinitiativer til uddybning og præcisering af det righoldige både kvantitative og kvalitative materiale, som undersøgelsen har tilvejebragt.

Københavns Stiftsudvalg for gudstjeneste og salmer, 2013-14

Rasmus Nøjgaard, fmd.

Nete Helene Enggaard, konsulent 2014

Helene Dam, sekretær

Pablo Llambias

Mads Høck

Janne Mark Eyermann

Jørgen Emborg

Litteraturforslag til videre og uddybende læsning:

Andersen, Peter B. & Peter Lüchau (2011): "Individualisering og aftraditionalisering af danskernes værdier", i Peter Gundelach (red.) Små og store forandringer. Danskernes værdier siden 1981. Hans Reitzels Forlag, København, s. 76-96.

Bendixen, Jette Rønkilde (2013): "Gudstjeneste er noget, vi gør sammen - liturgisk teologi", i Kirstine Helboe Johansen & Jette Rønkilde Bendixen (red.) En gudstjeneste – mange perspektiver. Forlaget Anis, København, s. 15-35.

Bidstrup, Ulla Morre (2013): "Dåben – et kasualie midt i blandt os", i Kirstine Helboe Johansen & Jette Rønkilde Bendixen (red.) En gudstjeneste – mange perspektiver. Forlaget Anis, København, s. 91-109.

Bidstrup, Ulla Morre (2011): Fordi der skal prædikes på lørdag: Kasualierne som orienteringsritualer belyst med udgangspunkt i nyere tysk kasualteori. Ph.d.-afhandling. Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet, Aarhus.

Brønnum, Jakob (2015): "Gudstjenesten fornys fordi den bliver brugt", Præsteforeningens Blad 27. marts 2015/13. Den Danske Præsteforening, København, s. 314-316.

Grunnet, Niels Vincent (2014): "Innovation Camp – hvor skal vi hen? Et idéforum for yngre præster", Præsteforeningens Blad, 7. febr. 2014/6. Den Danske Præsteforening, København, s. 110-113.

Gundelach, Peter & Ole Riss (1992) (red.): Danskernes Værdier. Forlaget Sociologi, København.

Gundelach, Peter, Hans Raun Iversen & Margit Warburg (red.) (2008): I hjertet af Danmark. Institutioner og mentaliteter. Hans Reitzels Forlag, København.

Iversen, Hans Raun (2014): "Kapitel II. Kirkesociologi: Troen, sekulariseringen og religionens beskaffenhed i dag", (under udgivelse).

Iversen, Hans Raun (2005): "Gudstro i den danske religionspark", i Morten Thomsen Højsgaard & Hans Raun Iversen (red.) Gudstro i Danmark. Forlaget Anis, København, s. 103-123.

Krogdalen, Iben (2012): De måske kristne. Forlaget Anis, København.

Lüchau, Peter (2012): "Seks teser om danskernes medlemskab af folkekirken", i Lisbet Christoffersen, Hans Raun Iversen, Niels Kærgård & Margit Warburg (red.) Fremtidens danske religionsmodel. Forlaget Anis, København, s. 311-328.

Nielsen, Bent Flemming (2012): "Performativitet, materialitet og emergent betydning: En kort introduktion til Erika Fischer-Lichte", Kritisk Forum for Praktisk Teologi, vol. 1, nr. 130, s. 18-29.

Nielsen, Bent Flemming (2011): "Kroppen i liturgien: teologiske og antropologiske perspektiver", i Kirsten B. Nielsen & Johanne S. Teglbjærg (red.) Kroppens teologi – teologiens krop. Forlaget Anis, København, s. 293-314.

Nielsen, Bent Flemming (2009): "Ritualization, the Body and the Church: Reflections on Protestant Mindset and Ritual Process", i Bent Holm, Bent Fl. Nielsen & Karsten Vedel (red.) Religion, Ritual, Theatre. Peter Lang, Frankfurt a. M. et al., s. 19-45.

Nielsen, Bent Flemming (2004): Genopførelser. Ritual, kommunikation og kirke. Forlaget Anis, København.

Nielsen, Marie Vejrup (2009): "Transformationer i Folkekirkekrystendommen i Danmark i dag", Religionsvidenskabeligt Tidsskrift, nr. 53. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Nøjgaard, Rasmus (2013): "Gudstjenesteundersøgelse i Københavns Stift", Kirken i dag, nr. 4, december 2013. Kirkefondet, København, s. 20-22.

Nøjgaard, Rasmus (2015): "Gudstjenesten fornys på græsrodsniveau", Dansk Kirketidende nr. 3, marts 2015. Grundtvigsk Forum, Vartov, s. 6-9.

Rosen, Ina (2009): I'm a believer – but I'll be damned if I'm religious. Belief and Religion in the Greater Copenhagen Area. Lunds Universitet, Lund.

Rubow, Cecilie (2000): Hverdagens Teologi. Folkereligiøsitet i danske verdener. Forlaget Anis, København.

Rubow, Cecilie (2001): "Den skjulte religion", Dansk Sociologi, nr. 2, s. 7-20.

Tind Johannessen-Henry, Christine (2013): Hverdagskristendommens polydoksi. En empirisk undersøgelse af tro i cancerrejsens kontekst. Ph.d.-afhandling. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet, vol. 45. Det Teologiske Fakultet, København.

Thomsen, Marie Hedegaard (2012): Et åbent hus med mange indgange. Empiriske studier i folkekirkeligt menighedsliv med valg-, fri- og sognemenigheder som eksempler. Ph.d.-afhandling. Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet, Aarhus.

Qvortrup, Lars (2011): Paradokshåndtering og ritualproduktion. Tro som vidensform. Forlaget Anis, København.

Qvortrup, Lars (1998): Det hyperkomplekse samfund. 14 fortællinger om informationssamfundet. Gyldendal, København.

Øvrige referencer:

Danskernes tro anno 2013: Center for Kirkeforskning, tilgængelig på http://www.teol.ku.dk/afd/cfk/artikel-danskernes-tro/?obvius_session_id=b77b132a0e533d27752831791e16b841

Idékatalog, Innovation Camp 2014, tilgængelig på

http://www.km.dk/fileadmin/share/dokumenter/nyheder/Idekatalog_Innovation_Camp.pdf

Højmessen under lup (2013). Temanummer, Kirken i dag, nr. 3, september 2013. Kirkefondet, København.